

TERRA LIBERA

ČASOPIS HLÁSÍCÍ SE K TRADICI LAISSEZ FAIRE

červenec - srpen 2007 / ročník 8

Nová měna? Žádná změna

Václav Rybáček

Proudící přísun novinek z politických ringů je prakticky nemožné smysluplně konzumovat. Nové zákony, úpravy zákonů, změny předpisů, pokusy o reformy zbídačených veřejných rozpočtů, reformy reforem... Alespoň že s jejich hodnocením je to (zdánlivě) snazší. Měřítkem prospěšnosti podobných opatření dnes totiž nebývá vliv na životní úroveň a bohatství lidí. Kritériem je hlavně schopnost zapadnout do politického soukolí směřujícího vytyčeným směrem - na eurozónu!

Dorazí tam? Kdo ví, jednoduché to nebojí politici nemají. V pralese regulací se chytají do vlastních pastí. Snížit daně a podpořit růst bohatství? Ale co s krvácejícími veřejnými rozpočty? Seškrtat výdaje? Potřebné to sice je, ale co by nám na to řekli u volebních uren naši voliči? Třeba se z džungle regulací politikci vymotají, třeba své voliče úspěšně oklamou. Zaslouží si ale společná měna euro vůbec takovou pozornost a úsilí? Je lepší než stávající měna? Polepšíme si?

Zpět ke kořenům

Ke zodpovězení je nutné se alespoň na chvíli vrátit „ke kořenům“ peněz. Jejich vznik je výsledek potřeby překonat nástrahy barterové ekonomiky. Obtížně bychom směňovali třeba boty za chleba, či pivo za cigarety, bez nějakého univerzálního prostředku směny. A lidé si takové prostředky sami dobrovolně vybrali, především zlato. Nebylo třeba dlouze zkoumat kvalitu nabízené protihodnoty či důvěryhodnost partnera ve směně, stanovovat pokaždé novou cenu, s penězi prostě náklady na tržní transakci znatelně poklesly. Protože však nebylo praktické nosit zlato stále s sebou, vznikly bankovky jakožto peněžní substituty či papírové poukázky na zlato.

Bankovky dnes máme také, tak v čem je rozdíl? Je zde důležitý rozdíl. Pokud jste nevěřili kvalitě bankovky, mohli jste ji při transakci i zcela odmítnout a tím dát najevo, že tyto peníze neshledáváte kvalitními a důvěryhodnými.

Byť relativně dlouhou dobu státníci vcelku respektovali svobodnou volbu lidí v oblasti peněz, postupně do systému se zdravými penězi nenechavě zasahovali a spontánní vývoj narušovali. Emitovali nekryté peníze a ředili tak kupní sílu, monopolizovali, navrhovali intervence do bankovního odvětví a samozřejmě na úkor celé společnosti díky inflaci „vydělávali“. Tyto ničivé zásahy do tržních zákonitostí však s sebou nesly a nesou tvrdé tresty - měnové a bankovní krize, kterých si oběti státních intervencí užili ve 20. století až až.

Opřadu za vše mohou politici? Vždyť zlata je málo, co zlověstný hoarding, deflace, nepružné ceny, máme tu přeci nespoutaný spekulativní kapitál, příběhy (byť nepravdivé) o selhání svobodného bankovníctví, důkazy o vnitřně nestabilním charakteru bankovníctví a naopak stále „nedostatek regulace“.

Žít v přesvědčení, že za problémy může celý zástup (uměle vytvořených) problémů, jen politici a novodobý způsob (centrálního) bankovníctví nikoli, však není zrovna ideální úroveň znalostí a poznání. Přesto na něm většina lidí setrvává. Jak je možné, že relativně nedávná nedůvěra v zákonem privilegované monopolní banky se dnes změnila v jejich téměř celospolečenskou adoraci?

(pokračování na straně 2)

Minimální mzda, maximální pošetilost

Walter E. Williams

Hlavní zpráva dne agentury *Associated Press* z 11. října loňského roku zněla: „Více než 650 ekonomů, včetně pěti nositelů Nobelovy ceny za ekonomii, vyzvalo minulou středu k opětovnému zvýšení minimální mzdy v USA, neboť účinek poslední nárůstu z roku 1997 již vyprchal.“ Mezi těmito ekonomy byli laureáti Nobelovy ceny Kenneth Arrow ze Stanford University, Lawrence Klein z University of Pennsylvania, Robert Solow z Massachusetts Institute of Technology, Joseph Stiglitz z Columbia University a Clive Granger z University of California v San Diegu. Prohlásili, že kupní síla minimální mzdy stanovené pro Spojené státy je dnes na nejnižší úrovni od roku 1951.

Dále tvrdili: „Mírné zvýšení minimální mzdy zlepší, jak věříme, životní úroveň pracujících s nízkými příjmy a nepřinese s sebou žádné z těch negativních efektů, o kterých mluví její kritici.“ Navíc prohlašovali: „Minimální mzda je mimo jiné důležitým nástrojem v boji s chudobou.“ Na takovéto a podobné výroky se můžeme dívat jako na příklady ekonomického diletantství.

Zatím probíhá debata o rozsahu efektů a většina akademických výzkumů vede k závěru, že nezaměstnanost některých populačních skupin je jednoznačně propojena se zákonem stanovenou minimální mzdou. Nezaměstnaností následkem stanovení minimální mzdy bývá dis-

(pokračování na straně 2)

Rovná daň je efektivnější. Máme tleskat?

Jiří Schwarz jr.

Pojem rovná daň je označením pro celý daňový systém v čele s proporcionální daní, který byl teoreticky vypracován ekonomy Robertem E. Hallem a Alvinem Rabushkou v knize *The Flat Tax*. Jejich návrh byl sice zaměřen na Spojené státy, ale jak ukazují i praktické zkušenosti z posledních let, lze jej poměrně úspěšně aplikovat i v jiných zemích. Na druhou stranu, co znamená „úspěšně“? Je úspěchem, že se více vybere na daních? Je úspěchem zvýšení HDP? Je úspěchem, že se sníží náklady spojené s odvodem daní a celý systém tak bude efektivnější?

O nedobrovolných platbách státu bylo i na stránkách tohoto časopisu napsáno už mnoho. Nemusíme být příznivci malého státu - a tedy liberálové -, abychom mohli označit placení daní za něco špatného. I z čistě vědeckého hlediska jde o výdaj vynucený, tedy takový, jež si sami nezmůžeme, a jen těžko tak může zvyšovat užitek a uspokojení daňového poplatníka. Stejně tak ošemetné je jásat nad růstem HDP. Jde totiž o agregátní veličinu, která navíc nic neříká o užitečnosti vyrobených statků. Dopad na blahobyt lidí tak nemusí změnám HDP nijak přesně odpovídat. Ale i kdyby bylo zvýšení HDP věcí veskrze radostnou,

(pokračování na straně 3)

Občany bylo a je nutné správně vzdělávat. Díky učebnicím víme, mimo výše uvedené, že centrální banky krotí inflaci (jíž nejprve vyrábí, ale nevdá), bojují proti deflaci (z neznámých důvodů, jež by měly šanci být racionálními), pečují o stabilitu a konkurenci mezi bankami (resp. stojí v cestě potenciálním konkurentům lákaným vysokými zisky) či že lidé státní peníze používají a bankám důvěřují (co jim zbývá, nikdo neví, kdo si při „ztrátě důvěry,“ doběhne pro své peníze včas). Státem poskytované vzdělání nás tedy „kupodivu“ učí brát měnovou regulaci jako prospěšnou samozřejmost. Spolu s obtížnou představitelností tržního řešení poskytování peněz, o němž většina lidí pravděpodobně nikdy ani neslyšela, je vzdělání mohutným pilířem současného nepřírozeného stavu.

Není měna jako měna

I daří se měnové regulaci dobře. Tisíce dobře placených centrálních bankéřů a jejich pomocníků v honosných budovách s high-tech vybavením spekulují nad „zlepšením“ regulace, státní řízení měny přirozeně tvrdě hájí a alternativami se nezabývají. Zastánci svobody v oblasti měny jsou odsouzeni do role podivínů či šilenců.

V obraně existence centrálních bank je ovšem zpravidla naprosto absentuje podstata celého problému, státní donucení. Společnost nečekala na zásah moudrých politiků, aby byla schopna fungovat. Co se dělo před měnovým harašením politiků?

Spontánně se vyvíjející trhy dokázaly peníze samy poskytovat a nic jako nutnost vzniku státního peněžního monopolu nevyvolaly. Hodnota měny byla stabilní, ceny pomalu klesaly a blahobyt lidí rostl. A jako výhodné se také ukázalo mít jednu měnu. Vývoj tímto směrem skutečně šel, mnoho zemí proto fungovalo na tzv. zlatém standardu. Frank, dolar, marka, libra, koruna byly jen označeními pro různá množství zlata, obsahem zlata byly zároveň pevně určeny vzájemné kurzy. Např. pokus z roku 1865 o vytvoření tzv. Latinské měnové unie mezi

evropskými státy stál na zlatém standardu. Nikoho ani nenapadlo rozbít tento pilíř měnových vztahů.

Byť se tento pokus nezdařil, „zlatá“ měna fungovala nadále. Svět již jednu společnou měnu tedy měl, v tomto směru euro nepřináší vůbec nic nového. Osudnou se však původní zdravé měně stala chamtivost politiků. Koncentrovat zdroje „neviditelnou“ inflační daní a válčit je tak vzrušivě lákavé, a pokud inflaci zamaskujete i privilegia sprátených skupin, není co řešit. Ať žije inflace! Obrněn mocí a falešnými argumenty stát měnu znárodnil a aby se „chránil“ před svobodnou vůlí svých občanů, tak velí „přijmout!“. Ovšem taková manipulace s měnou neprospívá nikomu jinému než právě politikům, jejich zájmům, dluhům a spráteným skupinám. Společnosti prostě regulace měny nic pozitivního nepřináší!

I největším apologetům regulace nezbyvá než si daný stav věcí pomalu přiznávat. Výhody jednotné měny, jaké poskytoval zlatý standard, jsou nyní překotně resuscitovány. Nižší transakční náklady, žádné kurzové riziko či žádné náklady na zajištění. Nepřipomíná vám to něco? Vedle zlatého standardu zřejmě také některou z propagačních brožurek s výhodami společné měny euro. Jenže rozdíl mezi zlatem a společnou měnou euro zůstává obrovský.

Je za co děkovat?

Euro a inflační měny vůbec jsou již jiného kalibru než peníze s komoditním krytím. Jsou součástí více či méně promyšleného řízení a projektování společností, jehož kořeny sahají až k nechvalnému období fašistické snahy o jednotnou Evropu. *“V budoucnosti nebude zlato jako základ evropských měn hrát žádnou roli, protože měna nezávisí na tom, čím je kryta, nýbrž spíše na hodnotě, kterou jí dává stát.”* K autorovi výroku z roku 1940 nacistickému ekonomovi Werneru Daitzovi by se současní (nejen) evropské politiky asi dobrovolně nehlásili, ovšem obsahová shoda výroku s jejich činy je nesporná.

Přesto všechno, euro má přeci své výhody, tak proč jej nebrat? Ano, pocestujeme-li do eurozóny odpadnou otravné cesty do směnárny a placení poplatků, srovnání cen bude jasnější, v případech transakcí se subjekty z eurozóny vymizí kurzové riziko (budeme čelit podobnému riziku jako celá eurozóna). Jenže euro pouze navrací některé z předností, které svobodný trh lidem již dávno a spolehlivě poskytoval!

Co si politici ponechají je svoboda lidí odmítnout plnění v určité měně či založit svobodně banku a poskytovat své vlastní peníze. Podstata eura proto není odlišná od současné měny. Obě jsou nekrytými, inflačními a úředně řízenými měnami s vynuceným oběhem, tedy k jejichž přijímání jsme, resp. v případě eura budeme donuceni.

I euro inflaci přerozděluje bohatství bezmocných občanů, žene je do náručí finančních institucí, kumulací dluhů vytváří rizika pro finanční stabilitu, nezabaví nás cyklicky se opakujících stavů nadměrné měnové expanze a s recesí jako nevyhnutelným důsledkem. Měna prostě dál zůstane hračkou v rukou úředníků, nemůže proto ani být nějakým pozitivním impulsem ekonomiku.

Pokud by chtěli evropské politiky občanům skutečně prospět, vrátili by peníze svobodnému trhu, zrušili by zákon o zákonném platidlu a vpustili by do oblasti poskytování peněz konkurenci, které se přirozeně tolik obávají.

Naprostá většina občanů by mohla zajásat. Nemuseli by financovat úřady, komise, pravidelně zasedající radní, akční plány, strategie, svého pana Euro, platit inflační daň, nebyli by oklamáváni úřední vyšší úrokových sazeb a svými preferencemi by jasně ukazovali, kdo umí prostředky směny poskytovat nejlépe.

Kapři si však rybník nevy pustí, nadále budou měnu sami „poskytovat“. Za euro politikům tedy alespoň neděkujeme. Byli to oni, kdo výhody jednotné měny občanům sebrali a nyní s až drzým očekáváním vděčnosti se snaží některé výhody vrátit. Nenechme se obalamutit, společná měna euro není ve své podstatě žádnou změnou. ■

Minimální mzda, maximální pošetilost

(pokračování ze strany 1)

proporčně zasažena nebělošská populace. Průzkum z roku 1976 prováděný Americkou ekonomickou společností (*American Economic Association*) zjistil, že 90 % jejích členů souhlasí s tím, že zvýšení minimální mzdy vede ke zvýšení nezaměstnanosti mezi mladými a nekvalifikovanými dělníky. Následující průzkum z roku 1990 odhalil, že 80 % ekonomů souhlasí s tvrzením, že zvýšení minimální mzdy způsobuje nezaměstnanost mezi mladými a nekvalifikovanými. Navíc, kdykoli chcete nalézt v jakékoli vědecké oblasti širší konsensus, měli byste si zjistit, co se uvádí na inkriminované téma v učebnicích pro začínající a pokročilé studenty. Vezmeme-

li toto za směrodatné, pak existuje v ekonomii široký souhlas s tím, že minimální mzda způsobuje nezaměstnanost mezi nekvalifikovanými pracovníky.

Logika vzniku nezaměstnanosti je jednoduchá. Jestliže si kongres prosadí svou, pak bude minimální mzda 5,85 dolaru za hodinu. Mzda není jediným nákladem na zaměstnance. Jsou zde také zákonem nařízené vedlejší platby, jako jsou zaměstnavatelské příspěvky na sociální pojištění, zdravotní pojištění, pojištění v nezaměstnanosti a na další sociální výdaje na federální a státní úrovni. Tyto povinné platby mohou dosáhnout až 30 % výše mzdy. Tím pádem jsou

minimální hodinové náklady nesené zaměstnavatelem téměř 8 dolarů. Představte si sami sebe na místě zaměstnavatele a položte si otázku: Má pro mne smysl, abych si najal nešťastníka, který je tak nešikovný, že je schopen vyprodukovat za hodinu práce hodnotu ve výši pouhých 4 dolarů a přitom mne bude stát 8 dolarů? Většina zaměstnavatelů bude takovou to nabídku považovat za ekonomicky prodělečnou a zmiňovaného dělníka nezaměstná. Proto institut minimální mzdy diskriminuje ty nejméně schopné pracovníky. V naší společnosti jsou těmi nejméně zručnými pracovníky teenageři, a to zejména teenageři černé barvy pleti.

Stydím se za to, že tolik příslušníků mé profese je ochotno tvrdit, že cena něčeho neovlivňuje poptávané množství.

Abych se vyjádřil žargonem své profese, z takového výroku vyplývá, že poptávková křivka po nekvalifikovaných dělnících má nulovou elasticitu. Pojdme to vyzkoušet. Požádejme kohokoli z těch 650 ekonomů, aby nám odpověděl ano nebo ne na otázku, zda-li má poptávková křivka po nekvalifikované práci nulovou elasticitu, či zda vůbec existuje něco, po čemž existuje poptávka s nulovou cenovou elasticitou. Doufám, že odpoví že ne. Ale když odpověděl ne, jak může tvrdit, že zvýšení minimální mzdy nebude mít žádný efekt. Možná odvěti, že drobná zvýšení minimální mzdy budou mít malý nebo žádný vliv na nezaměstnanost. Nyní se jej zeptejme, zda-li si je vědom toho, že poptávková křivka je elastičtější v delším období. To znamená, že zatímco zaměstnavatelé nejsou schopni zareagovat na vyšší mzdy ihned, v delším časovém období budou schopni nalézt substituty v automatizaci, změně technologických postupů anebo v přesídlení do země s nižšími mzdami.

Z prohlášení 650 ekonomů je však nejlegračtější tato pasáž: „Minimální mzda je důležitým nástrojem v boji s chudobou.“ Tento výrok je na první pohled podezřelý. V Súdánu, Bangladéši, Etiopii a na mnoha dalších místech po celém světě žijí nesmírně chudí lidé. Chce snad některý z těchto ekonomů navrhnout zavedení dostatečně vysoké minimální

mzdy jako řešení v boji s chudobou ve světě? Ať se jedná o Etiopii anebo o Spojené státy, chudoba není ani tak důsledkem nízkých platů jako nízké produktivity. Kongres může uzákonit, že zaměstnanci dostanou určitý plat, ale nemůže uzákonit, aby zaměstnanci byli více produktivní a nemůže ani uzákonit povinnost určitého zaměstnavatele zaměstnat konkrétního pracovníka.

Uzákonění minimální mzdy s sebou přináší ještě jeden, často nedoceňovaný efekt. Můžeme jej odhalit v sérii výroků podporujících minimální mzdu. Například: „Ve stavebnictví již nejsou žádná volná místa, a za těchto okolností podporují mzdové tarify (minimální mzdu) jako druhé nejlepší řešení ochrany našich bělošských řemeslníků.“ „O rok později,“ jak napsali G. M. E. Leistner a W. J. Breytenbach v *The Black Worker of South Africa*, „(stejná osoba, jakou jsme právě citovali) prohlásila, že bude připravena umožnit řemeslníkům černé pleti vstup do odvětví za předpokladu, že minimální mzdy budou zvýšeny z 1,40 na alespoň 2,00 randy a mzdové tarify (identický plat za totožnou práci) budou striktně dodržovány.“

Preferovaný nástroj rasistů

Oba zmiňované výroky vyslovil Gert Beetge, tajemník otevřeně rasistické odborové organizace stavebních dělníků *Building Workers' Union* z Jihoafrické republiky. Proč by měla rasisticky orientovaná bělošská odborová organizace z Jižní Afriky podporovat minimální

mzdu pro černé dělníky? Odpověď je prostá.

Povinná výše mezd je jedním z nejučinnějších prostředků, jak lze pomocí stanovené ceny zlikvidovat konkurenci na trhu. Minimální mzdy patří mezi historicky neefektivnější nástroje z arzenálu rasistů.

Netvrdím, že těch zmiňovaných 650 ekonomů má stejné cíle jako rasistický odborový svaz z Jižní Afriky, ale motivace pro zvolení určitého postupu má jen málo, anebo vůbec nic společného s tím, jaké důsledky bude onen postup mít.

Nevytvářím hypotézu, že by jinak nevy světelné chování mých kolegů ekonomů bylo způsobené neporozuměním důsledkům existence minimální mzdy. Mou hypotézou je, že si jsou vědomi toho, že většina dělníků má vyšší plat, než kolik činí minimum. A také vědí, že i dělníci vydělávající minimální mzdu na ní nezůstávají příliš dlouho. A proto zvýšení minimální mzdy bude mít negativní dopad jen na malý podíl pracovní síly. A také vědí, že nezaměstnanost neznámá hladovění, alespoň v Americe ne. Pro ty, kdo nenaleznou na trhu práci, je zde sociální zabezpečení. Podpora minimální mzdy tak může být jejich pokusem, jak vypadat soucitně. Zdánilivě bezcitní lidé jako já to naproti tomu ve společenských kruzích daleko nedotáhnou. ■

Walter William je profesorem ekonomie na *George Mason University*.

Z časopisu *Freeman* (březen 2007) přeložil Petr Sadílek

Rovná daň je efektivnější. Máme tleskat?

(pokračování ze strany 1)

vznáší se nad námi, jak si ukážeme, stále Damoklův meč efektivnosti.

Velice důležitou kritikou rovné daně se totiž zdá být teze, že zefektivnění výběru daně nevyhnutelně spěje k růstu daňové zátěže i státních výdajů. Není překvapivé, že prvními, kdo si toto riziko uvědomili, byli zástupci ekonomické Školy veřejné volby, která navázala na analýzu veřejného sektoru Rakouské školy. Povšimli si, že na změnu daňového systému nezareagují změnou jednání pouze daňoví poplatníci, ale prostřednictvím zájmových skupin bude mít vliv i na samotnou strukturu veřejného rozpočtu, přičemž zvýšení efektivnosti výběru daně povede zpravidla k rozpínání veřejného sektoru (Buchanan; Congleton, 1979; Brennan; Buchanan, 1980).

Model jednání zájmových skupin

Na tomto vzhledu postavili svou analýzu nositel Nobelovy ceny za ekonomii Gary Becker a jeho kolega z Chicagské univerzity Casey Mulligan (2003). Na základě analýzy vlivu daňového systému a výdajových programů na stanovování vládních výdajů zjišťují, že „zvýšení efektivnosti výběru daní či výdajů snižá politický tlak omezující růst vlády a povede tak k růstu daní a výdajů“ (Becker; Mulligan, 2003, s. 293). K analýze autoři vytvořili jed-

noduchý model boje o politický vliv mezi dvěma zájmovými skupinami Poplatníků a Příjemců, přičemž Poplatníci označují zájmovou skupinu nesoucí břímě vládních výdajů a tedy požadující co nejnižší daňovou zátěž, zatímco Příjemci zájmovou skupinu, která má užitek z vládních výdajů a tedy má zájem na tom, aby byly co nejvyšší.

Poplatníci odvedou daň T , jež bude použita k financování vládních výdajů G . Při lobbování za co nejnižší daň, ovlivňování voličů apod. vydají Poplatníci zdroje ve výši A . Stejně tak Příjemci vydají zdroje B při ovlivňování politiků a voličů s cílem zvýšit vládní výdaje. Použitý model pak předpokládá vyrovnanost rozpočtu, přičemž vládní výdaje a tedy výše daní přímo závisí na částkách, které Poplatníci a Příjemci vydají k získání politického vlivu. Čím více tedy zájmové skupiny vydají na získání politického vlivu, tím nižší (v případě Poplatníků) respektive vyšší (v případě Příjemců) výše daní i výdajů bude. Obě skupiny pak čelí klesajícím výnosům, což znamená, že každá další vydaná koruna na získání vlivu vyvolá stále menší a menší odezvu politiků a voličů.

Becker a Mulligan dále předpokládají, že existuje takzvaná Nashova rovnováha mezi výdaji každé ze skupin, při níž obě skupiny maximalizují svůj čistý zisk. Nashova rovno-

váha je takový typ rovnováhy v nekooperativních hrách (tedy styku dvou nespolupracujících stran), při níž si žádný z hráčů nemůže polepšit jednostrannou změnou strategie. Příkladem Nashovy rovnováhy je třeba známé věznovo dilema. Protože Nashova rovnováha existuje ve všech konečných hrách, používá se často pro modelování chování dvou konkurujících si stran. Poplatníci tedy minimalizují

$$A+T+\Delta(T)=C_A,$$

kde Δ značí náklady mrtvé váhy daně. Příjemci obdobně maximalizují

$$G-\Gamma(G)-B-S_B,$$

což je obdržená dotace zmenšená o náklady mrtvé váhy vládních výdajů a zdroje věnované získání politického vlivu. Dotace mají podle autorů náklady mrtvé váhy proto, že Příjemci často změní chování, aby dotaci obdrželi, což má za následek nevratné společenské ztráty.

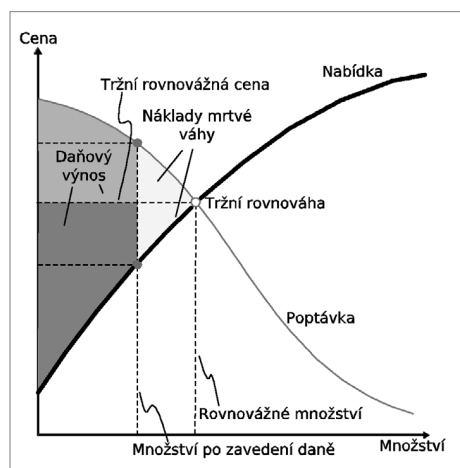
Vsuvka první – náklady mrtvé váhy

Začali jsme používat pojem „náklady mrtvé váhy“, který je překladem anglického „deadweight loss“. Jak už to s vědeckými koncepty

často bývá, jeho význam jen málo souvisí s jeho názvem. Protože se s ním v tomto textu ne-setkáváme naposled a jeho správné pochopení je velice důležité, ukažme si nyní, co se těmito náklady myslí. Představme si situaci, kdy spolu obchodují dva lidé – pekař Alois a zákazník Bořek. Bořek si od Aloise kupuje každý den pět celozrnných rohlíků, jeden za tři koruny. Jistě každý chápe, že taková směna je oboustranně výhodná – Alois si cení tři koruny více než rohlíku, Bořek si zase cení rohlíku více než tři korun. Kdyby tomu tak nebylo, obchod by neproběhl.

Nyní přidejme do příběhu Cyrila, zaměstnance berního úřadu. Ten jednoho dne přijde za Aloisem a řekne mu, že má nově povinnost odvést státu z každého rohlíku 50 haléřů. Aloisovi nezbude než Cyrila poslechnout, nechce totiž do vězení, a rohlíky začne prodávat za 3,50 Kč. Druhý den přijde jako obvykle do obchodu Bořek a žádá svých pět rohlíků, patnáct korun již připravených v dlaní. Jaké je jeho překvapení, když mu Alois tichým hlasem sdělí, že to dneska nebude za patnáct, ale za sedmáct padesát. Tolik ale Bořek nemá, musí tudíž jeden rohlík vrátit. A výsledek? Bořek zaplatí za 4 rohlíky 14 korun, Alois si z toho ponechá 12 a Cyril si odnese 2 koruny na daních. Alois i Bořek jsou na tom hůře než před tím: Alois prodal jen 4 rohlíky a přišel tak o zisk, který by měl na pátém rohlíku; Bořkovi sice zbyla jedna koruna navíc, ale má jen 4 rohlíky, což představuje ztrátu větší než 2 koruny (proč? Protože pátého rohlíku si, jak víme, cenil více než 3 korun). Cyril (a jeho případní kamarádi) si polepší, a to právě o 2 koruny. Část z toho, co Alois s Bořkem ztratili, tedy získá Cyril ve formě daňového výnosu. A zbytek – a my víme, že ztráty Aloise a Bořka zcela určitě byly vyšší než 2 koruny, které získal Cyril – představuje to, co ekonomové označují jako náklady mrtvé váhy. Jedná se o čistou ztrátu – ztrátu, z níž nikdo (dokonce ani Cyril) prospěch nemá.

GRAF 1: NÁKLADY MRTVÉ VÁHY V DŮSLEDKU ZDANĚNÍ

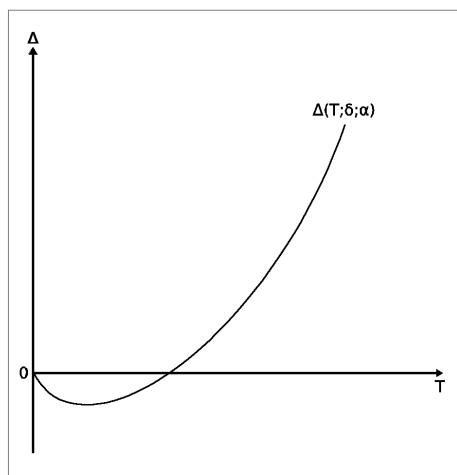
Převáděno do ekonomického jazyka, náklady mrtvé váhy jsou nevyhnutelným produktem zvýšení ceny statku nad tržní rovnovážnou úroveň. Hraniční kupci, kteří dříve poptávali i rozdíl mezi rovnovážným množstvím a množstvím po zavedení daně, již ne-

jsou po zavedení daně ochotni statek za vyšší cenu koupit. Náklady mrtvé váhy pak označují společenskou ztrátu způsobenou umělým zvýšením ceny. Situaci známým způsobem znázorňuje Graf 1.

Model jednání zájmových skupin – pokračování

Pro analýzu modelu je důležité rozlišovat mezi daňovými systémy, jejichž náklady mrtvé váhy jsou různé při konstantní velikosti vlády, a systémy, které mají jiné náklady mrtvé váhy pouze proto, že se liší ve výši daní. Rozdíl ilustruje Graf 2, který zobrazuje vztah mezi velikostí státu a náklady mrtvé váhy. Čím větší je stát, tedy daňová zátěž, tím vyšší je daněmi vyvolaná společenská ztráta.

GRAF 2: SCHÉMA NÁKLADŮ MRTVÉ VÁHY PRO JEDEN DAŇOVÝ SYSTÉM

Zdroj: Becker; Mulligan (2003, s. 301)

Parametry α a δ určují pozici a sklon funkce $\Delta(T)$ následujícím způsobem: α posouvá křivku vertikálně – menší α znamená posun směrem dolů; δ mění sklon funkce $\Delta(T)$ – menší δ odpovídá pootočení křivky ve směru hodinových ručiček kolem bodu 0. Pohyb podél křivky vyjadřuje změnu nákladů mrtvé váhy v závislosti na změně velikosti vlády, která na rozdíl od změny parametrů α a δ , neznamená posun v efektivnosti. Projevem rovné daně by byl jednak pokles parametru α v důsledku snížení administrativních nákladů spojených s daňovou povinností, ale zejména také snížení motivací k upřednostňování takových aktivit, které budou méně zdaněny, tedy pokles parametru δ .

Podobně autoři modelu zavádějí parametry α a δ se stejným vlivem, pouze tentokrát na náklady mrtvé váhy spojené s výdaji vlády.

Na základě pozorování změn optimálního řešení modelu při změnách parametrů α a δ (respektive β a γ) autoři vyvozují dvě zásadní tvrzení:

1. Přejít k daňovému systému s vyššími mezními náklady mrtvé váhy (vyšší δ) zvýší politický tlak daňových poplatníků a povede ke snížení celkové daňové zátěže a vládních výdajů.
2. Přejít k systému dotací s vyššími mezními náklady mrtvé váhy (vyšší γ) sníží po-

litický tlak příjemců dotací, což povede ke snížení celkové daňové zátěže a vládních výdajů.

Z těchto tvrzení a výše uvedeného popisu smyslu parametrů vyplývá, že vládní sektor má při použití efektivnějších daňových systémů tendenci růst, neboť daňoví poplatníci nebudou mít motivaci tolik bojovat proti vyšším daňovým sazbám.

Souvislosti modelu s rovnou daní

Vrátíme-li se k tématu tohoto textu – k rovné daní, zjistíme, že na základě prvního tvrzení lze vážně pochybovat o tom, že odstraňování daňových výjimek v procesu zavedení systému rovné daně opravdu povede k poklesu zásahů státu do tržního prostředí. Becker s Mulliganem tuto skutečnost komentují následovně:

Z tvrzení 1 vyplývá, že politické reakce na zvýšení efektivnosti v důsledku zavedení rovné daně povedou k zvýšení, nikoliv snížení výběru daní a vládních výdajů. Stejně tak může prostřednictvím zvýšení vládních výdajů srovnání sazeb daně z příjmu poškodit bohaté a pomoci chudým, i když by zavedení rovné sazby daně z příjmu samo o sobě v případě konstantních vládních výdajů mohlo relativně zvýhodnit bohaté. (Becker; Mulligan, 2003, s. 304)

Tím se možná dostáváme k odpovědi na otázku, proč se zrovna koncept rovné daně stal v současnosti tak oblíbeným politickým tématem. A to nejen mezi zástupci politické pravice, ale také, jak nás informují Hall s Rabushkou, z druhé části politického spektra:

Jako uchazeč o post prezidentského kandidáta Demokratické strany v roce 1992 podporoval Brown rovnou daň z následujících tří důvodů: (1) že uzavřením takřka všech děr v zákoně eliminuje sílu zvláštních zájmů nakupovat výhody od legislativních komisí Kongresu; (2) že zjednoduší daňový systém tak, že každý bude znát své daňové povinnosti a bude schopen snadno vyplnit daňové přiznání; a (3) že vylepší ekonomickou výkonnost dramatickým omezením daňových sazeb. Tyto důvody spojují férovost a efektivnost. Málokdo by jistě tvrdil, že by snad Jerry Brown chtěl snížit daně bohatým. (Hall; Rabushka, 2007, s. 74-75)

Na základě zde předložené analýzy bychom mohli doplnit, že z bodů 1-3 plyne ještě bod 4. – rovná daň vyvolá takové změny motivací zájmových skupin, které povedou k růstu státu, což je cílem každého běžného politika.

Becker s Mulliganem také kritizují představy, že daň z přidané hodnoty lze snadněji zvýšit proto, že je na rozdíl od daně z příjmu skrytá. Tvrzení 1 však ukazuje, že růst DPH bude mnohem spíše zapříčiněn skutečností, že DPH je víceméně rovnou daní, tudíž je její výběr poměrně efektivní. Pokud ji navíc srovnáme se sociálním pojištěním, jehož sazby ve Spojených státech také rostou, ačkoliv není

ani zdaleka tak skryté jako DPH, je možné, že viditelnost daňové zátěže nebude tím pravým důvodem růstu daní.

Projevy poklesu politických aktivit Poplatníků

Pokles motivací daňových poplatníků bojovat za snížení daňové zátěže, jenž nastane v důsledku snížení nákladů mrtvé váhy daňového systému, bude mít dva důležité dopady:

1. Klesne tempo zavádění nejrůznějších výjimek z daňové povinnosti, což povede k snížení množství nově vznikající legislativy a také přehlednější zákonné úpravě oblasti daní. Méně nové legislativy pak znamená vyšší právní jistotu a s tím související větší orientaci na budoucnost, spoření a investice. Spoření a investice následně vyvolají růst blahobytu. Na druhou stranu méně daňových výjimek znamená vyšší daně a tedy i poněkud vyšší náklady mrtvé váhy, jak byly výše představeny.

2. Neomezíme-li se však na tento první krok a uvědomíme si, že výsledná podoba státního rozpočtu je ovlivněna zájmovými skupinami, pak zjistíme, že pokles aktivity daňových poplatníků povede k relativnímu nárůstu politické moci příjemců státních peněz a tedy zvýšení přerozdělování. Zvýšení přerozdělování následně vyvolá růst počtu zájmových skupin, neboť bude možné prostřednictvím politického procesu získat větší množství zdrojů. Růst počtu zájmových skupin pak bude znamenat více něčeho, co nazýváme dobývání renty (anglicky *rent seeking*).

Vsuvka druhá – dobývání renty

Protože jsou zdroje omezené, jsou všichni, kdo chtějí nějakým způsobem získat již vlastněnou věc, postaveni před tři možnosti:

Zprvce mohou vstoupit do dobrovolné soukromé směny se stávajícím držitelem vlastnického titulu. Zadržují se mohou pokusit zajistit, aby vláda vlastnický titul sebrala stávajícímu držiteli a dala jej někomu jinému. Zatřetí se mohou uchýlit ke krádeži. (Benson, 1984, s. 390)

V dějinách ekonomické vědy byla vždy důležitě zkoumána role a aktivita vlády, ať už ve formě demokratického státu nebo monarchie. Již středověcí scholastikové si byli vědomi skutečnosti, že vždy když existuje vláda, existuje také možnost využití politické – a tedy donucovací – moci k zvýšení vlastního užítku na úkor druhých, pokud taková aktivita měla pro toho, kdo tuto moc využíval, nižší náklady než dobrovolná směna. Není náhodou, že mnozí často využívají k získání již existujících vlastnických titulů právě výše zmíněné druhé možnosti.

Vysvětlení můžeme nalézt již ve slovech Johna Stuarta Milla:

„Lid“, jenž vykonává moc, není totožný pojem s „lidem“ ovládaným; a samospráva, jak se jí obecně rozumí, neznamená, že každý sobě vládne, nýbrž že každý jest

ovládán všemi ostatními. Vůle lidu znamená nadto skutečně vůli nejčetnější nebo nejméně částe lidu, většiny nebo těch, kteří se jako většina dovedou uplatnit. (Mill, 1914, s. 9)

Mill nejen odhaluje i dnes běžný omyl, kdy jsou lidé stále přesvědčeni, že vláda je pouhým představitelem jejich vůle. Navíc zcela správně zdůrazňuje možnost vykořisťování lidu některou z jeho částí – těmi, kdož jsou neaktivnější nebo schopni prosadit se jako většina. Dnes bychom k tomuto výčtu zřejmě ještě dodali „těmi, kdo jsou nejlépe organizováni“. Jak často okolo sebe vidíme, je vždycky obzvláště přitažlivé pro dobře organizované menšiny (kupříkladu zemědělce) lobbovat za nějaká státní privilegia. Je-li navíc vláda schopna zájmové skupině zajistit monopolní renty na úkor spotřebitelů a daňových poplatníků, budou vždy existovat subjekty ochotné za takové renty bojovat a vynakládat zdroje na jejich získání. Tento proces pak nazýváme dobývání renty.

Náklady s ním spojené nezahrnují pouze samotné vzácné zdroje vyplývající v procesu získávání politiků na svou stranu. Protože politikové (a tedy stát) svou vůli vyjadřují pouze prostřednictvím legislativního procesu a tvorby nejrůznějších zákonů a předpisů, bude výsledkem dobývání renty jejich nadměrná produkce. Jinými slovy, důsledkem možnosti získat pro sebe peníze daňových poplatníků je ona všemi nenáviděná hypertrofie právních předpisů. Velké množství nově vznikající legislativy pak, jak již bylo zmíněno, vyvolává ekonomické náklady – snižuje právní jistotu a zvyšuje tak časovou preferenci jednotlivců. Jedním z neblahých důsledků tohoto vývoje bude například upřednostňování současné potřeby před budoucí, což povede k umělému snížení ekonomického růstu nebo třeba nadměrnému čerpání přírodních zdrojů.

V reakci na dobývání renty pak můžeme pozorovat i proces opačný, který můžeme pojmenovat vyhýbání se rentě (anglicky *rent avoidance*). Projevuje se jako snaha těch, co jsou procesem dobývání renty postiženi, ovlivnit politiky naopak ve svůj prospěch. Jejich dopady na legislativní procesy však budou stejné jako v případě samotného dobývání renty.

Dobývání renty a vyhýbání se rentě v praxi

Pokusme se nyní na základě zákona o dani z příjmu Česka a Slovenska ukázat, zda opravdu existuje výše popsaný vliv dobývání renty a vyhýbání se rentě na legislativu.

Zákon č. 586 České národní rady ze dne 20. listopadu 1992 o daních z příjmů měl při svém schválení 19 stran (Československo, 1992a). Tentýž zákon v úplném znění, jak vyplývá z pozdějších změn do zákona č. 545/2005 včetně, měl již 117 stran (od té doby vzniklo několik dalších novel, novější úplné znění však není zatím k dispozici) (Česko, 2006). Paragraf 4 obsahoval v roce 1992 18 osvobození od daně na 83 řádkách, což znamená přibližně 4 řádky na odstavec, v roce 2006 již 40 osvobození na 509 řádkách textu, tedy na jeden odstavec připadlo v průměru 12,7 řádků.

V roce 2006 se v rámci § 4 odvolávalo na jiné zákony prostřednictvím 36 poznámek pod čarou, v roce 1992 to byly pouze 4 poznámky. Nejen že se zvýšil počet výjimek, k nadefinování jedné výjimky je nyní potřeba i o mnoho více slov. Uveďme pro příklad hned odstavce a) z § 4, nejprve v roce 1992:

Od daně jsou osvobozeny a) příjmy z prodeje bytu nebo obytného domu s nejvýše dvěma byty včetně souvisejících pozemků, pokud v něm měl prodávající bydliště nejméně po dobu dvou let před prodejem, (Československo, 1992a)

V roce 2006 vypadal týž odstavec následovně:

Od daně jsou osvobozeny a) příjmy z prodeje rodinného domu, bytu, včetně podílu na společných částech domu nebo spoluvlastnického podílu, včetně souvisejícího pozemku, pokud v něm prodávající měl bydliště nejméně po dobu 2 let bezprostředně před prodejem. Obdobně se postupuje také u příjmů z prodeje rodinného domu, bytu, včetně podílu na společných částech domu nebo spoluvlastnického podílu, včetně souvisejícího pozemku, pokud v něm prodávající měl bydliště bezprostředně před prodejem po dobu kratší dvou let a použije-li získané prostředky na uspokojení bytové potřeby. Pro osvobození příjmů plynoucích manželům z jejich společného jmění postačí, aby podmínky pro jeho osvobození splnil jen jeden z manželů, pokud majetek, kterého se osvobození týká, není nebo nebyl zařazen do obchodního majetku jednoho z manželů. Osvobození se nevztahuje na příjmy z prodeje tohoto bytu nebo domu, pokud je nebo byl zahrnut do obchodního majetku pro výkon podnikatelské nebo jiné samostatné výdělečné činnosti, a to do 2 let od jeho vyřazení z obchodního majetku. Osvobození se dále nevztahuje na příjmy, které plynou poplatníkovi z budoucího prodeje rodinného domu, bytu, včetně podílu na společných částech domu nebo spoluvlastnického podílu na tomto majetku, včetně souvisejícího pozemku, uskutečněného v době do 2 let od nabytí, a z budoucího prodeje rodinného domu, bytu, včetně podílu na společných částech domu nebo spoluvlastnického podílu na tomto majetku, včetně souvisejících pozemků, uskutečněného v době do 2 let od jeho vyřazení z obchodního majetku, i když kupní smlouva bude uzavřena až po 2 letech od nabytí nebo po 2 letech od vyřazení z obchodního majetku, (Česko, 2006)

Na tomto odstavci lze hezky ilustrovat, jak vypadá boj mezi dobyvateli renty a těmi, kteří se před rentou naopak chrání, případně těmi, jež mají z vyhnutí se rentě někomu jinému vlastní prospěch. Znatelně se rozrostl počet druhů příjmů, které jsou osvobozeny od daňové povinnosti – to je vliv těch, co se rentě vyhýbají. Naopak vidíme, že je v tomto odstavci identifikováno několik skupin obyvatel,

jež jsou z působnosti osvobození vyjmuty. Tyto skupiny zřejmě nejsou dostatečně organizované či nemají dostatečný vliv na to, aby si také prosadily výjimku. Organizace zájmových skupin je totiž nákladná, podobně jako je nákladné udržení kartelu. Čím větší je skupina a rozdílnost zájmů jejích členů, tím menší je pravděpodobnost, že bude tato skupina úspěšná v získání zvláštního privilegia. Členové těchto neúspěšných skupin jsou tedy zdrojem rent. Renty totiž nevznikají pouze udělením monopolního privilegia na produkci nějakého statku, ale mohou mít i formu přímé dotace od státu.

Paragraf 5, který definuje základ daně, se od roku 1992 do roku 2006 rozrostl z 5 na 11 odstavců, přičemž počtem rádků se odhadem ztroj- až zčtyřnásobil. Odstavec 8 v § 6 uvádí v roce 1992 dalších 8 osvobození. V roce 2006 jich bylo již 24. Paragraf 19 z roku 1992 uvádí 7 osvobození od daně z příjmu právnických osob. Do roku 2006 se tento počet rozrostl na neuvěřitelných 39. Paragraf 23 ve společných ustanoveních, který definuje základ daně, při svém vytvoření v roce 1992 zabíral necelou stránku. O 13 let později se již rozprostírá na šesti stranách. Podobným vývojem prošla každá část zákona, která může ovlivnit velikost rozpočtu, jímž vláda disponuje, nebo kapsy daňových poplatníků. Není se čemu divit, vždyť zákon o daních z příjmu byl od roku 1992 novelizován 74krát!

Na Slovensku můžeme vývoj sledovat ještě důkladněji, v roce 1999 tam byl totiž přijat zbrusu nový zákon o daniach z příjmov, stejně tak roku 2003 při zavádění rovné daně. V roce 1992 měl zákon o daniach z příjmov 19 stran (Československo, 1992b), v roce 1999 jich bylo už 59 (Slovensko, 1999). Zavedení rovné daně snížilo délku zákona o 9 stran na rovných 50 (Slovensko, 2003). Úplně novelizované znění zákona o dani z příjmov v roce 2007, tedy po řádově třech letech platnosti, mělo 61 stran (Slovensko, 2007).

TABULKA 1: VÝVOJ POČTU STRAN A NOVEL ZÁKONŮ O DANÍCH Z PŘÍJMU

	počet stran	počet novel	stran/rok	novel/rok
Slovensko				
1992 (8 let)	19-59	21	5	2,6
1999 (4 roky)	59-reforma	12	-	3
2003 (3 roky)	50-61	13	3,7	4,3
2007	61	-	-	-
Česko				
1992 (13 let)	19-117	74	7,5	5,7
2006	117	-	-	-

Nicméně pokud se podíváme na to, v kterých částech slovenského zákona o dani z příjmov se za poslední tři roky většinou zanášely změny, zjistíme, že to nebylo v částech přímo souvisejících s velikostí daňové zátěže, ale spíše šlo o změny technického rázu. Například § 4 určující základ daně se od daňové reformy v roce 2003 rozrostl pouze o jeden odstavec. Paragraf 5, odst. 7 uvádí příjmy osvobozené od daně a rozrostl se o dvě položky. Paragraf 9 – Příjmy oslobodené od dane – se zvětšil za tři roky z 25 na 29 položek. U příjmů právnických osob se počet důvodů pro osvobození příjmu

od daně zvýšil z 9 na 13. Máme samozřejmě k dispozici příliš málo pozorování a příliš krátké období na to, abychom mohli z výše uvedených čísel odhadnout nějaké obecné trendy. Jákýkoliv rozdíl mezi vývojem před reformou a po slovenské reformě (tedy přechodu k daňovému systému více se blížícímu rovné dani) tedy může být i dílem náhody. Přesto však uvedeme jedno číslo, ačkoliv je potřeba brát ho s velkou rezervou: zatímco v České republice rostl počet výjimek z daňové povinnosti fyzických osob mezi lety 1992 a 2006 (§ 4) průměrně o 1,7 za rok, na poreformním Slovensku mezi lety 2003 a 2007 (§ 9) o 1,3.

Pokud bychom měli nějakým způsobem okomentovat získaná data, vypadá to, že zavedení rovné daně a změny s tím související opravdu vyvolaly omezení legislativního vyhýbání se rentě tvorbou dalších a dalších výjimek. Srovnáme-li navíc počty novel za odpovídající období (tedy od počátku roku 2004 do konce roku 2006) v České a Slovenské republice, pak zjistíme, že zatímco v Česku jich legislativci uzákonili 31, na Slovensku to bylo pouhých 12 novel zákona o daních z příjmu. Zdá se tedy, že první z výše uvedených projevů poklesu politických aktivit daňových poplatníků v důsledku zefektivnění daně z příjmu je pozorovatelný i ve skutečnosti.

Shrnutí

Viděli jsme, že to s rovnou daní není zdaleka tak jednoznačné, jak se může na první pohled zdát. Rovná daň jistě má i pozitivní efekty: v některých případech odstraňuje dvojí zdanění; snižuje penalizaci schopných vysokopříjmových jedinců, kteří jsou v současném systému zdanění vystaveni vyšším sazбám; nebo odstraněním zvýhodnění některých aktivit nechá na samotném trhu, aby nasměroval zdroje do toho nejužitečnějšího využití. Tím vším může přispět k ekonomickému růstu a zvyšování blahobytu jednotlivců v jeho důsledku.

Na druhou stranu nelze opomenout negativa systému rovné daně. Uzavíráním „děr“ v daňových zákonech zvyšuje daňovou zátěž a náklady mrtvé váhy. Snaze nastartovat ekonomiku s cílem vybrat pak za pomoci tzv. Lafferova efektu více na daních bude fandit snad jen ten nejzarytější socialista. Jak jsme si navíc ukázali, nemusí být radostnou zprávou ani zvýšení efektivity daňového systému. To se totiž projeví dvěma způsoby. Nejprve povede k poklesu politické aktivity daňových poplatníků, což bude mít za následek snížení vyhýbání se rentě prostřednictvím nové legislativy. Jenže v delším období se projeví i druhá, jednoznačně negativní část dopadu: menší odpor daňových poplatníků povede k zvýšení daňové zátěže, tedy i státních výdajů a moci státu, což bude mít za následek růst dobývání renty a všechny náklady s tím spojené.

Chceme-li si sami vytvořit svůj názor na rovnou daň, měli bychom si být opravdu vědomi všech možných pozitiv i negativ. Ovšem jen těžko se podaří objektivně vyčíslit konečný dopad přijetí efektivnějšího daňového systému, jako například rovné daně. Možná bychom se místo rovnosti zdanění měli spíše zajímat o jeho výši. Nižší daň je totiž neod-

TERRA LIBERA

je vydávána společností TERRA LIBERA.

Kontaktní adresa:

TL, c/o Liberální institut,
Spálená 51, 110 00 Praha 1
E-mail: TL@libinst.cz

Její vydávání není povoleno ani schváleno žádnou státní institucí.

On-line archív
TERRA LIBERA
z let 2000 - 2006
dostupný na stránkách

www.libinst.cz

diskutovatelně ekonomicky vhodnější než vyšší. Není to moc, ale aspoň v tomto máme jasno. ■

Autor je vedoucí Centra pro studium ekonomické svobody Liberálního institutu

Literatura

- BENSON, Bruce L. 1984. Rent Seeking from a Property Rights Perspective. *Southern Economic Journal*. October 1984, Vol. 51, No. 2, s. 388-400.
- BECKER, Gary S.; MULLIGAN, Casey B. 2003. Deadweight Costs and the Size of Government. *Journal of Law and Economics*. October 2003, Vol. 46, s. 293-340.
- BRENNAN, G.; BUCHANAN, James M. 1980. *The Power to Tax: Analytic Foundations of a Fiscal Constitution*. Cambridge University Press, 1980. Dostupné také z WWW: <http://www.econlib.org/Library/Buchanan/buchCv9Contents.html>. ISBN 0521233291.
- BUCHANAN, J.; CONGLETON, R. 1979. Proportional and progressive income taxation with utility-maximizing governments. *Public Choice*. June 1979, Vol. 34, No. 2, s. 217-30.
- Česko. 2006. Úplné znění zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmu, jak vyplývá z pozdějších změn ze dne 22. února 2006. In *Sbírka zákonů*. 2006, částka 21, s. 553-672. Dostupné také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2006/sb021-06.pdf>
- Československo. 1992a. Zákon č. 586 ze dne 20. listopadu 1992 o daních z příjmů. In *Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní Republiky*. 1992, částka 117, s. 3473-91. Dostupné také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1992/sb117-92.pdf>
- Československo. 1992b. Zákon č. 286 ze dne 28. dubna 1992 o daniach z příjmov. In *Zbierka zákonov*. 1992, částka 60, s. 1602-20. Dostupné také z WWW: <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisCislo=286&Rocnik=1992>
- HALL, Robert E.; RABUSHKA Alvin. 2007. The Flat Tax. 3., aktualiz. vyd. 2007. Dostupné také z WWW: <http://www.hooverpress.org/productdetails.cfm?PC=1274>. ISBN 978-0-8179-9311-5.
- MILL, John S. 1914. *O svobodě*. Praha : J. Otto, 1914.
- Slovensko. 1999. Zákon č. 366 ze dne 24. listopadu 1999 o daniach z příjmov. In *Zbierka zákonov*. 1999, částka 149, s. 2662-2720. Dostupné také z WWW: <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisCislo=366&Rocnik=1999>
- Slovensko. 2003. Zákon č. 595 ze dne 4. prosince 2003 o dani z příjmov. In *Zbierka zákonov*. 2003, částka 243, s. 5606-55. Dostupné také z WWW: <http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisCislo=595&Rocnik=2003>
- Slovensko. 2007. Úplné znění zákona č. 595/2003 Zb., platný právní stav k 1.4.2007. Dostupné z WWW: <http://www.zbierka.sk/default.aspx?sid=3&category=11>